

IVANA HOLZBACHOVÁ

DURKHEIMOVO CHÁPÁNÍ ROLE VĚDY V POLITICE

Durkheim ve svých pracích zdůrazňuje, že sociologie má podávat objektivní popis společenské skutečnosti. Avšak přesto není jeho vlastní popis nezaujatý. V úvahách o anomii poukazuje na existenci negativních jevů ve společnosti a na nutnost nějak je řešit. Otázkou je jak, a otázkou je také to, jak mohou jednotlivci případně skupiny lidí k tomuto řešení přispět.

Tyto otázky jsou pro Durkheima tím důležitější, že je lze převést na otázku role vědy a vědců v tomto procesu. Durkheim se nedomnívá, že jejich role by měla být přímá. Není možné čekat, až společenské problémy věda vyřeší. Společnost potřebuje jednat rychle. K tomu ale potřebuje mít nějaké představy o sobě samé. Při jejich vytváření vychází spíše ze svých pocitů než z vědeckých poznatků, a tak vytváří jakousi moderní mytologii. Ta vyjadřuje myšlenky, které všichni sdílejí, a to jí propůjčuje moc a autoritu, dává jí vnucovací sílu, která se vymyká kontrole, jak to lze vidět zejména na koncepcích demokracie, pokroku nebo třídního boje. Tyto mytologie jsou svým způsobem překážkou pro poznání objektivní pravdy o společnosti, kterou by měla přinášet sociologie.¹ Na druhé straně ale není role vědy ve společnosti zcela beznadějná. Společenské vědomí může myšlenky v ní obsažené přejímat i prostřednictvím populární filozofie, která je dílem nás všech a je určena pro nás všechny. V ní hraje velkou roli historie. Právě díky ní si je společnost vědoma sama sebe. Máme ovšem ještě jeden prostředek rozmnožení vědění o společnosti. Durkheim píše: „Ostatně, existuje věda, která je povolána k tomu, aby zde pomocí historiografie hrála daleko větší roli než ostatní; a touto vědou je sociologie.“² Zdá se tedy, že sociologie by měla svádět jakýsi boj s novou mytologií, a takto pomoci společnosti překonat potíže, jimiž prochází.

Stejně jako A. Comte si Durkheim v žádném případě nemyslí, že by sociologové měli společnost nějak vést. Do jejího vývoje mohou zasahovat jenom jako občané. Spisovatelé a vědci jsou občany, a už jen proto by se měli účastnit veřejného života. Nemají však obvykle schopnosti mužů akce. Proto by i v parlamentu

¹ Emile Durkheim: *Schriften zur Soziologie der Erkenntnis*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1987, s. 149.

² *Tamtéž*, s. 147.

neměli být zastoupeni příliš velkým podílem. Jejich úkol je totiž jiný než rozhodovat. Mohou přinášet znalosti a hájit zájmy vědy, avšak politická činnost je pro ně nevhodná. Nejenom proto, že nejsou s to rozhodovat se rychle a jednoznačně, ale také proto, že by to mohlo ohrozit jejich vlastní vědeckou práci. Užitečnost vědců a spisovatelů spočívá v tom, že píšou knihy, přednášejí a vychovávají společnost. Mají být tedy především rádci a vychovateli.³ To se netýká jen sociologů, ale i těch, kteří jakoby měli změny společnosti přímo v popisu své práce⁴, a to filozofů politiky. Těch dokonce ještě více než sociologů. Filozofové politiky nejsou s to odpovědět na otázku, jak má vypadat – především v detailu – budoucí a žádoucí vývoj. Jejich představy jsou příliš vzdáleny od komplexnosti faktů na to, aby mohly sloužit praxi. „Pouze přímý kontakt věcí může dát poučením vědy určení a rozhodnost, která jim chybí.“⁴ Podstatné není mít předem plán, který předvídá všechno. Jde o to začít usilovně pracovat.

To ovšem znovu vede k otázce, co se se společností děje a nakolik a jak lze do ní zasáhnout. Zde se můžeme vrátit k myšlence vývoje společnosti. Civilizace vzniká přirozeně, ale to neznamená, že se na jejím vývoji nepodílejí lidé. Může se stát předmětem touhy a lidé mohou hledat prostředky, jak se co nejrychleji dostat k jejímu naplnění. Na této cestě nemusí být vůdcem nutně věda o společnosti. „I nejasné tápání může lidem ukázat, že jim něco schází... a naznačit, jakým směrem by měli napřít své úsilí.“⁵

Durkheim ve *Společenské dělbě práce* stručně líčí, jak může vývoj společnosti vypadat: „Aby dělba práce vedla k solidaritě, nestačí, aby každý měl svůj úkol, je ještě třeba, aby mu vyhovoval.“⁶ V třídní nebo kastovní společnosti není tato podmínka splněna. To znamená, že lidé, kteří si jsou v něčem rovni, si nejsou rovni v postavení. Tato nerovnost v postavení je výsledkem nátlaku v momentu, kdy starší pravidla dělby práce přestanou odpovídat skutečnému stavu věcí, nemohou se tedy opírat o přirozené zvyklosti a je třeba udržovat je násilím. Dělba práce tedy plodí solidaritu jen potud, pokud je spontánní a úměrně této spontaneitě – když společenská nerovnost přesně odráží přirozenou nerovnost. I v takové společnosti probíhá boj, ale je to boj jiného charakteru než ve společnosti nátlakové, kdy člověku prostě není dovoleno bojovat.⁷

S vývojem dělby práce se nerovnosti stírají. Společnost se snaží podporovat ty, kdo byli v příliš nevýhodném postavení. Tato tendence dokládá existenci přesvědčení, že rovnost mezi občany má vzrůstat. To je důležité právě ve společnosti s organickou solidaritou, kde jednak je třeba, aby byly specializované činnosti vykonávány plynule (jinak se společnost dostane do potíží), a kde jednak slábně kolektivní povědomí. „Proto je v organizovaných společnostech nutné, aby se

³ Emile Durkheim: *La science sociale et l'action*, Paris: P.U.F. 1970, s. 279–280.

⁴ Emile Durkheim: *Le suicide*, Paris, Alcan 1930 s. 451.

⁵ Emile Durkheim: *Společenská dělba práce*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2004, s. 286.

⁶ *Tamtéž*, s. 315.

⁷ *Tamtéž*, s. 315–317.

dělba práce stále více přibližovala tomu ideálu spontaneity, který jsme právě definovali.⁸ Platí-li, že se lidé nutně snaží co nejvíce potlačit vnější nerovnosti, není to jen proto, že je to chvályhodné počínání, ale také proto, že na tomto problému závisí celá jejich existence.⁹

Tento vývoj považuje Durkheim za přirozený a svým způsobem pokrokový, ale odmítá úvahy o tom, že přináší lidem více štěstí. Navíc se domnívá, že není úkolem vědy, aby tuto otázku řešila: „Sociální věda musí rozhodně ustoupit od utilitárních porovnání, ve kterých si až příliš často libuje. Takové úvahy jsou navíc nutně subjektivní, neboť při každém srovnání požitků, radostí nebo zájmů schází objektivní kritérium.“¹⁰ Stejně tak by se sociologie měla distancovat od těch společenských jevů, které se společnost snaží reformovat (individualismu, socialismu a komunismu). Hlavním úkolem sociologie je zkoumat společnost. Měla by se zajímat o praktické otázky, ale až na konci svého zkoumání. I tam by měla být hlavně vědecká, tj. objektivní a nestranná.¹¹

Přesto se Durkheim na mnoha místech svých spisů k organizaci společnosti – a to k organizaci žádoucí – vyslovuje. Je tomu tak především v *Sebevraždě*, kde jej nárůst sebevražděného jednání přímo vede k úvaze, že ve společnosti je něco nezdravého. V této souvislosti uplatňuje pojem anomie. Do jisté míry spojuje nezdravou atmosféru společnosti konce 19. století s přílišnou centralizací. Centralizace je ve společnosti, která je tak složitá jako společnost moderní, sice nutná, ale měla by projít změnou. Durkheim se zabývá procesem, jakým k současné situaci došlo: Na počátku vývoje byly malé sociální jednotky – rodiny – a z nich vyrůstala další stavba. Při jejich rozšiřování se začala vytvářet nivelizace, která byla završena Francouzskou revolucí a zároveň zlepšením komunikací. Ze všech individuálních institucí přežil stát. Absorboval funkce starších rozložených institucí (např. cechů). Ale tyto síly mu byly cizí a on není s to funkce s nimi spojené užitečně vykonávat. Zmizely tak zprostředkující články ve společnosti. Jedinci jsou k ní vázáni jen prostřednictvím státu. Ten je však od nich příliš daleko, aby mohl brzdit jejich nezdravé ambice a tak roste jejich egoismus a morální zpuštělost.¹² Za této situace volá Durkheim po decentralizaci a jako nové řešení (protože stávající instituce nevyhovují) navrhuje decentralizaci založenou na profesním rozložení. Domnívá se, že na tomto základě by mohl být přepracován i volební systém tak, aby každá profesní korporace byla základem voleb. To ale pro něj nebylo to hlavní. Při jeho důrazu na roli morálky ve společnosti není udivující, že požaduje, aby se každá korporace stala především morální individualitou.¹³

Dalším tématem, které Durkheima zajímá, je socialismus. Durkheima pojilo osobní přátelství s J. Jaurèssem a v jeho díle najdeme jisté sympatie k socialismu.

⁸ Společenská nerovnost odráží přirozenou nerovnost; *tamtéž*, s. 317.

⁹ Emile Durkheim: *Společenská dělba práce...*, s. 319.

¹⁰ *Tamtéž*, s. 212.

¹¹ Emile Durkheim: *Pravidla sociologické metody*, Praha: Orbis 1926, s. 173–174.

¹² Emile Durkheim: *Le suicide*, s. 447–448.

¹³ *Tamtéž*, s. 449–450.

Podle R. Arona socialismus, jak jej vidí Durkheim, má jako ústřední téma organizaci společnosti, a ne třídní boj. Zárodkem socialistických organizací by se mohla stát právě výše zmíněná profesní sdružení.¹⁴

Ve stati O definici socialismu z roku 1893 Durkheim rozlišuje mezi primitivním komunismem a moderním socialismem. Komunismus mohl fungovat jen za neexistence dělby práce, kdežto socialismus naopak předpokládá její silný stupeň. Proto potřebuje vysoký stupeň organizovanosti. V tomto smyslu patří k podstatě vyšších společností, které vyžadují organizovanost armády, výchovy, dopravy, a není důvodu, proč by se organizovanosti mělo vyhnout hospodářství. Durkheim není proti zásahu státu do hospodářství a proti socializaci ekonomických sil. V *Sebevraždě* se dokonce zmiňuje o rovnosti majetku vzniklé tím, že by byla odstraněna instituce dědictví. Konstatuje ovšem, že ani pak by nebyla odstraněna nerovnost nadání.¹⁵ Pro Durkheima je ovšem nejdůležitější morální stránka celé věci. Pro socialismus je podstatné, aby egoistické zájmy byly podřízeny sociálním, tj. morálním účelům. V tomto smyslu souhlasí s myšlenkou, že socialismus tenduje k tomu, aby ve společenských vztazích bylo prosazeno více spravedlnosti.¹⁶ Zároveň ale také vyžaduje, aby se skoncovalo s neústrojným růstem lidských ambicí – a v tomto případě žádá i dělnické vrstvy, aby své nároky nepřeháněly.

Neorganický růst potřeb znamená pro Durkheima ohrožení společnosti – a to se vztahuje na všechny její složky. Pro život a štěstí je podle něj nutný dostatečný vztah mezi potřebami a prostředky. U živočichů se tato rovnováha udržuje automaticky. Většina lidských potřeb ale nejsou potřeby tělesné, a proto – pokud závisí na samotném jednotlivci – jsou potřeby vlastně neomezené. Člověk je nenasytný, jeho potřeby jsou stále větší než prostředky, jimiž disponuje, a proto je stále nespokojený. To vede k přehnané aktivitě a ambicím. Je tedy nutné omezit vášně jednotlivce nějakou vnější silou, tj. morálkou, která plyne ze společnosti.

V každé společnosti podle Durkheima existoval jakýsi (temný) pocit, jak mají být odměňovány různé služby. Z toho plynula hierarchie funkcí a odměn, v každé společnosti jiná.¹⁷ Úroveň prostředků a potřeb však nemůže být určována jen veřejnými pocity. Je tu zapotřebí i jiné – přesnější reglementace, která ostatně také v každé společnosti existuje a je jednotlivci vnucována silou, která jej překračuje. Vyžaduje na něm oběti a ústupky ve jménu veřejného zájmu.¹⁸

Durkheim tedy chápal člověka jako tvora, který stále touží po něčem dalším, a na tomto základě zdůvodňoval potřebu morálky a disciplíny plynoucí z moci vyšší než jednotlivce, která je ovšem zároveň hodna toho být milována – ze společnosti jako takové.¹⁹

14 Raymond Aron: *Les étapes de la pense sociologique*, Paris: Gallimard, s. 383.

15 Emile Durkheim: *Le suicide...*, s. 278.

16 Emile Durkheim: *La science sociale et l'action...*, s. 233.

17 Emile Durkheim: *Le suicide*, s. 272–276.

18 *Tamtéž*, s. 278.

19 Aron Raymond: *Les étapes de la pense sociologique...*, s. 343.

Důraz na omezování a sebeomezování prochází podle Durkheima všemi etapami vývoje společnosti, prosazuje se však v každé z nich jiným způsobem. Zdá se, že právě v souvislosti s moderní společností vedou nedostatky plynoucí z oslabení kolektivního vědomí a tedy i z oslabení jisté sebedisciplíny ke krizovým jevům. Tak to také chápe Jan Keller: „Téma sociální integrity a sociální regulace, na němž Durkheim postavil své pojetí sociologie, bylo odpovědí na první krizi modernity koncem 19. století. Druhá krize modernity, ke které dochází zhruba o sto let později, Durkheimovo pojetí nejen výrazně aktualizuje, ale umožňuje také nově zhodnotit jeho meze a dobovou podmíněnost.“²⁰ Keller se zde také vyslovuje k „politickému“ zařazování Durkheimova myšlení: „Podle toho, zda položíme při výkladu Durkheimova díla větší důraz na posílení sociálních norem, anebo na rozvoj autonomie individua, bude i interpretace jeho učení buďto konzervativní, anebo liberální. Durkheim je liberál, který sdílí s konzervativci obavu z toho, že společnost propadne anomii, pokud konsenzus ohledně platných závazků a norem nebude výrazně posílen. Jeho sociologie zároveň ospravedlňuje racionální individualismus a káže respekt ke kolektivním normám.“²¹

EMILE DURKHEIM'S CONCEPTION OF THE ROLE OF SCIENCE IN POLITICS

Durkheim's political interest stems from an analysis of anomies of the late 19th century society. He credits the anomies to the changes in the organization of labor division in the society as well as to the fact that man is a being with ever increasing demands. In this respect he appeals to all social classes to abide by the rule of moderateness. – Durkheim poses the question if sociologists can contribute to social reform. In his view the most important contribution is their scientific work, i.e. an analysis and a description of social reality. Such activity does not qualify them as politicians. In politics, a scientist can only act as a citizen or possibly an adviser and an educator.

Key-words: Emile Durkheim – science – politics – social reality

Doc. PhDr. Ivana Holzbachová, CSc.
Katedra filozofie FF MU
Arna Nováka 1
602 00 Brno

²⁰ Jan Keller: *Dějiny klasické sociologie*, Praha: SLON 2004, s. 195.

²¹ *Tamtéž*, s. 195.